

1. INTRODUCCIÓ

Andorra. Paradís fiscal? Darrer reducte de la catalanitat? El país de l'esquí? El país dels Pirineus? El país de l'escapada? Venen aquest nom les agències de turisme i els prospectes destinats als amants de l'esquí. Compren aquest nom els consumidors àvids de manega, sucre, tabac, licors i equips musicals a bon preu.

Però què és Andorra? Andorra ja no és la societat d'alta muntanya, d'economia agrícola i ramadera, poc poblada (5.231 habitants l'any 1875) i perduda de la mà de Déu, que condemnava els seus fills a llargues emigracions estacionals —la transhumància del bestiar de llana— o definitives cap a França o cap a Espanya. En poc anys, el *boom* comercial de la postguerra ha convertit aquestes valls encaixonades de la Valira i d'Arinsal, aquest petit estat europeu, en un centre comercial de primer ordre —un immens *duty-free shop*— que ha atret un gran nombre d'immigrants. No coneixem encara prou bé com aquest ritme vertiginós de canvis ha alterat l'estructura social andorrana, n'ha trasbalsat els comportaments, valors i estils de vida —els lingüístics també, per tant—. Andorra ha passat de ser una societat monolingüe oficialment o socialment —el darrer i únic testimoni del tractament legal del català que la Guerra de Successió estroncà a l'estat espanyol— a esdevenir una societat terciària, complexa lingüísticament en què el català continua com a única llengua oficial.

Aquesta recerca sobre l'ús lingüístic dels joves andorrans, realitzada sota els auspicis de l'Institut d'Estudis Andorrans de Barcelona,² vol proporcionar algunes claus sobre les tendències lingüístiques del conjunt de la població del país, especialment útils de conèixer quan el país, amb la primera constitució ja aprovada, pot començar a servir-se de marges més alts de sobirania. Aquesta sobirania hauria de ser una eina per proposar i gestionar noves iniciatives de política cultural, de les quals la política lingüística és un eix fonamental.

1. Aquesta és una versió escrita de la comunicació presentada al Col·loqui «La situació sociolingüística al Pirineu Català», que tingué lloc a Prada de Conflent els dies 4, 5 i 6 de juny de 1993. Aquest és un avanç de l'informe de recerca final que serà lliurat a l'Institut d'Estudis Andorrans de Barcelona.

2. Volem agrair aquí la col·laboració dels que ens han esperonat i ajudat en aquest treball. El Dr. Joan Veny, col·lega i mestre universitari, ens va suggerir sol·licitar a l'Institut d'Estudis Andorrans que subvingués econòmicament a la seva realització. Des de l'IEA, Jordi Guillaumet, el seu responsable, ha estat sempre amatent a prestar-nos tot el que ens ha calgut, amb entusiasme i sol·licitud. Maite Casals, Joan Roig i especialment Roser Porta han participat de manera decidida i decisiva en la recollida de dades, tant en les entrevistes semidirigides com en l'enquesta als centres de secundària. El Sr. Albert Pintat de Sant Julià per la seva banda ens ha fet arribar bibliografia de difícil accés sobre sociolingüística andorrana. Rosa Ganyet i els seus companys de l'Oficina d'Assessorament Lingüístic del Govern d'Andorra ens van donar amablement tot tipus d'informació sobre el país. Els responsables dels diferents centres de secundària ens han facilitat sempre l'entrada als grups-classe de secundària a les escoles congregacionals i espanyoles. Finalment, *last but not least*, volem agrair l'atenció i el temps que ens han ofert els protagonistes d'aquesta investigació: els mateixos joves.

(1) «*La Seca, la Meca i les Valls d'Andorra*»

(2) «*Urbans fora! On deixem els coches (sic)?*»

(Pintada a la carretera de Comella, el mes de gener de 1991, després del pas d'una grua, *Correu Andorrà*, 18-I-91)

Convé percebre amb precisió les peculiaritats de les Valls d'Andorra, un país amb una presència estatal molt reduïda, que ha passat en pocs decennis d'ésser una societat pirenenca tradicional mal comunicada —la carretera de la Seu d'Urgell a Andorra s'obrí el 1913 i la del Pas de la Casa cap a l'Arieja el 1933— a ésser una societat urbana i de serveis, i amb un marc jurídic —un procés constitucional— nou. La frase feta (1) i la pintada llegida en una paret d'Andorra (2) amb què encapçalem aquest apartat representen respectivament la societat agrària i urbana a què ens referim.

La realitat social d'aquestes valls és coneguda més aviat amb esquematismes que no solen copsar les singularitats del delicat i vulnerable sistema andorrà, un món polític bipolar, neutral i vulnerable, que viu a cavall dels dos estats veïns ben estructurats, que per mor de l'equilibri i dels interessos mutus n'han tolerat i en toleren l'existència. L'aprovació encara recent (14-III-1993) de la primera Constitució andorrana pot fer possible que se superin els anacronismes polítics i socials andorrans —per no existir, no existia ni tan sols la separació de poders: executiu, legislatiu i judicial es confonien en les persones dels coprínceps, el president de la República Francesa i el bisbe de la Seu d'Urgell. Com exposava contundentment un cronista periodístic fa anys: «no hi [havia] ha res d'allò que tota la humanitat civilitzada posseeix com a garantia objectiva dels drets més elementals» (Alfons Quintà, *El País*, 8-VI-1980).

En un territori de 464 km² quatre vegades menor que Guipúscoa, la província basca més petita —de fet en una franja del centre de les Valls encara molt més petita— hi viuen més de seixanta mil persones, i n'hi treballen força més si comptem la població de l'Alt Urgell que, com una llançadora, hi va a treballar cada dia. El 1989 hi estaven censades 46.166 persones, la majoria de les quals no comptaven amb passaport andorrà. Andorra destaca, amb relació als altres petits estats europeus, per la seva elevadíssima taxa immigratòria. Cap al 1985 la població estrangera representava un 83,1% sobre el conjunt de la població andorrana (n'eren un 75,7% en el cens del 1989), un 83,4% de la de Mònaco, un 35,2% de la de Liechtenstein i un 10,2% de la de San Marino, els tres altres petits estats europeus comparables (TAPINOS, 1987, 89). El 1989 un 54,7% del conjunt de la població d'Andorra era de nacionalitat espanyola, un 8,5% de nacionalitat portuguesa, un 6,5% de nacionalitat francesa, un 1,6% anglesa i un 4,4% d'altres nacionalitats. Dels espanyols, un 44,9% havia nascut a Catalunya, un 21,1% a Andalusia i un 10,5% a Galícia. L'any 1940, en canvi, els estrangers representaven només un 17% de la població andorrana. Aquesta modificació radical de les proporcions entre autòctons i immigrants portà TAPINOS (1987, 56-57), en un estudi³ de prospectiva demogràfica encarregat pel govern andorrà, a preveure a curt termini problemes socials, si no es canviaven les regulacions legals que restringien l'obtenció de la nacionalitat andorrana:⁴

3. El Vaticà, com a seu de la jerarquia de l'Església catòlica, constitueix un cas a part i Luxemburg, amb els seus més de 400.000 habitants és ja molt més complex.

4. Les regulacions andorranes de 1977 disposaven quan es feu les entrevistes que les persones nascudes a Andorra abans de l'1 de gener de 1975, de pare i mare residents a Andorra, no poden adquirir la nacionalitat si el seu pare o mare no hi han residit com a mínim des de fa vint anys.

«Le déséquilibre entre la population andorrane et les populations immigrées est désormais tel que les mécanismes traditionnels d'intégration et d'absorption, qu'il s'agisse de l'accroissement de la fécondité des nationaux ou des mariages mixtes, sont inopérants [...] Les contradictions qui résultent de cet état de choses sont d'autant plus préoccupantes, qu'à maints égards, l'évolution prévisible est de nature à les aggraver.»

Aquesta composició tan desigual entre immigrants i autòctons també pot alterar l'hegemonia i reproducció socials tradicionals de la llengua catalana al país. L'estructura política única d'Andorra i aquests fluxos de població immigrant, la qual a hores d'ara ja constitueix la majoria de la població, expliquen que el multilingüisme a les Valls sigui especialment inestable i que aquesta inestabilitat es manifesti particularment en els joves.⁵ Una primera descripció del repertori lingüístic actual a Andorra permet veure l'abast d'aquest pluri-lingüisme social.

El repertori lingüístic a Andorra

En els sectors de població lleials a la llengua pròpia dels països de llengua catalana Andorra ha estat a vegades mitificada perquè era l'únic espai on el català ha estat ininterrompudament llengua oficial⁶ i perquè Andorra és vista com l'únic estat que podria ser garant

5. Parlem de «joves», no pas de joventut andorrana. Arreu, per tant també a Andorra, els joves són un sector heterogeni de població, un col·lectiu amb identitats en transició perquè és molt sensible als canvis que l'envolten. Darrerament hi ha un interès generalitzat per conèixer el capteniment i les ideologies dels joves (CARDÚS i ESTRUCH, 1984). Els joves són mitificats, imitats, escodrinyats amb pèls i senyals com si fossin una mena de bola de cristall que permetés endevinar cap a on va la societat. Els joves es consideren un indicador de com es plantejaran i es resoldran els problemes socials (VILA-ABADAL, 1993; FEIXA, 1993). Aquesta posició central dels joves sembla una mica distorsionada i posa massa el pes en les possibilitats de canvi que representen mentre que subestima els factors favorables a la reproducció de valors i comportaments ja existents. Els joves més que un mirall del futur són uns miratges deformats, dinàmics i en processos de transició, del que està passant en el conjunt de la societat. Aquest miratge ens proporciona algunes pistes —algunes imatges— d'aquest futur, però cap retrat definit: el seu propi comportament és ambivalent i variable (LOZANO, 1991).

Hi ha molt poques recerques sociolingüístiques sobre els joves andorrans —com n'hi ha poques de sociològiques *tout court*—. A banda de *La Coutume d'Andorre* de Burtails, el segon capítol de la qual presentava «L'Andorre Historique, Administrative et Sociologique», només disposem de *L'enquesta al jovent d'Andorra* de Pere Negre i Joan Duran, els quals el 1979 van descriure alguns comportaments dels joves d'Andorra la Vella. Les dades d'aquest petit informe ens proporcionen un primer teló de fons sociològic dins del qual podem encabar la descripció social i sociolingüística dels joves andorrans dels anys noranta. El 1979 els joves andorrans treballaven molt més que els joves catalans: un 49% dels joves a Andorra i només un 33% a Catalunya. L'amplitud d'ofertes del mercat de treball andorrà de serveis i l'escassa oferta educativa superior en el mateix territori poden explicar que els joves hi compaginessin molt poc estudis i feina i, encara menys, que estudiessin exclusivament. Pel que fa al lleure, les possibilitats de tria a l'abast dels joves són poc diversificades en comparació amb dades sobre els joves de Catalunya i el temps és més limitat. Aquesta limitació del temps lliure és congruent amb la seva incorporació més avançada al mercat laboral —i a més al sector del comerç que ocupa moltes més hores que d'altres sectors laborals. Els joves andorrans disposaven de poc temps lliure: el 55% dels joves afirmava anar a discoteques els caps de setmana, a gran distància de la segona activitat (només un 15%). Les dades del nostre estudi (vegeu 3. més endavant) assenyalen una continuïtat en aquestes tendències de distribució del temps de lleure que apuntaven Negre i Duran: els joves andorrans es mostren força conservadors i acomodaticis, adaptats a una societat abocada a l'oferta de serveis i limitats per una oferta de lleure i educativa restringida.

6. També ens sembla que sovint hi ha errors d'enfocament en sentit contrari. Baltasar Porcel, per exemple, indicava fa poc amb gran inexactitud el nombre de parlants del català a les Valls: «En la polémica también ha intervenido lo que dije del catalán en Andorra [cf. *La Vanguardia*, 18-III-1993]: que dicho país no hará realmente nada para difundirlo por el mundo, pues sólo hay allí un puñado de personas que lo hablan, ¿acaso 15.000? Además, hasta hace muy poco, Andorra ni se preocupó de propagar nuestra lengua en su mismo territorio, donde la enseñanza era en castellano y francés, idiomas por lo demás básicos en el Principado como vehículo comercial al margen de los catalanoparlantes» (*La Vanguardia*, 3-IV-1993). Les dades estadístiques que suggereix el periodista són errò-

internacional de la llengua. Aquesta mitificació ha estat simplificadora, perquè, entre d'altres raons, l'estatus legal de monolingüisme oficial de la llengua catalana no comporta necessàriament la seva hegemonia i legitimació socials. A causa de l'absència d'un poder propi estatal conegut i reconegut unànimement, Andorra constitueix un mercat simbòlic molt fragmentat, tangencial entre els mercats simbòlics espanyol i francès, en els quals els estats respectius han arribat a legitimar-se socialment i a imposar un àmbit de pertinença propi (BOURDIEU, 1979; cf. BOURDIEU i VACQUANT, 1994) (or. francès 1992). Aquest espai andorrà té així mateix connexions especials amb el submercat simbòlic de Catalunya, i és obert cada vegada més a d'altres mercats simbòlics internacionals. D'una banda l'augment exponencial dels fluxos immigratoris i la consolidació d'una societat de serveis a Andorra, ofereix unes possibilitats i necessitats de coneixement i usos lingüístics extraordinàriament enriquidors per a la societat andorrana però també pot posar en perill la continuïtat i centralitat de la llengua catalana en àmbits socials fonamentals com les relacions interpersonals. Com ha mostrat repetidament Fishman (1991; cf. VALLVERDÚ, 1993), la difusió d'ús d'una llengua en àmbits formals contribueix al seu manteniment, només si s'assegura alhora la seva continuïtat en els àmbits més informals. D'altra banda Andorra és l'únic petit estat europeu que té com a llengua pròpia i oficial una llengua minoritzada, la vitalitat etnolingüística de la qual sembla força limitada.

La població immigrant doncs arriba a un context receptor en què el poder discriminatori de la llengua del país és molt menor que el que tenen les llengües de societats establertes —el francès a França i a Mònaco, per exemple. Usem aquí el terme discriminació per referir-nos a l'exigència d'un determinat coneixement o habilitat lingüística per a l'accés a determinades posicions socials (cf. LAMUELA, 1994). NOTÓ i PANYELLA (1982) i NOTÓ (1983), des de la psicologia social, han descrit l'ambivalència i manca de sociocentrisme de la identitat social andorrana. PUIG (1987) ha qualificat aquestes vacil·lacions d'identitat d'esquizofrènia històrica. Aquests factors poden contribuir a aquesta manca d'integració i adquisició del català per part de sectors immigrants. Les dues llengües dels estats veïns, en canvi, són alhora dues llengües establertes de gran potència, i aquestes són les llengües que arriben ja dominant bona part dels immigrants i, en el cas del castellà, pràcticament tota la població autòctona.

Andorra, malgrat totes les limitacions d'influència des de dalt de les seves institucions (WOOLARD, 1985), mostra les possibilitats que permet el fet de comptar amb un marc polític propi, bé que sigui tan restringit, pel que fa a la difusió de la llengua. Les exigències del català en l'ús oficial, i les normatives —escasses perquè el monolingüisme legal en té prou amb formulacions molt simples— en l'ús administratiu oficial i comercial són exemples de polítiques lingüístiques possibles— amb els canvis i adaptacions que convinguin— a la resta del territori lingüístic.

El 1989, segons el *Recull Estadístic General de la Població d'Andorra* (CALVO *et al.*, 1990), només el 44,5% de la població que hi vivia (46.116) tenia el català com a primera llengua, mentre un 37,3% tenia el castellà, un 7% el portuguès, un 6,7% el francès, un 2% l'anglès i un 2,5% d'altres llengües. Aquesta distribució demolingüística, el caràcter de gairebé de llengua estrangera que té el català en bona part del sistema escolar a Andorra i, en general, la vitalitat etnolingüística limitada —tan objectiva com subjectiva— de la

nies, bé que ens sembla més ajustada la seva crítica al poc interès que hi hagué per l'ús del català en l'ensenyament a Andorra. Les escoles congregacionals i, des de fa pocs anys, l'escola andorrana, projecte en curs del Govern d'Andorra, són l'excepció a aquest menysteniment. L'Església catòlica és la que ha assegurat una continuïtat mínima en l'ús del català. Així s'hi referia Miquel Batllori a *El Observador* (8-XI-1992): «Un cas típic és el de Luxemburg. L'Estat, per diferenciar-se del món germànic i belga, ha pres com a llengua oficial el francès. En canvi l'Església ha mantingut com a llengua de referència el dialecte germànic característic de la seva història. Un cas similar és el d'Andorra, on actualment hi ha una gran immigració castellana al costat de la pressió francesa per incorporar el principat a la seva òrbita d'influència, però l'Església manté el català com a llengua pròpia».

llengua catalana (VILADOT, 1993) expliquen que, tot i que la llengua catalana sigui l'única oficial en els usos formals institucionals, aquesta sigui poc emprada en força usos formals fora de l'administració pública andorrana i en els usos informals i intercomunitaris més quotidians.

Al principi dels anys vuitanta, en la primera gran recerca sociolingüística de què disposem sobre Andorra, Volker LIXFELD (1983a i b) en destacava els trets sociolingüístics més importants:

— Uns coneixements escrits molt reduïts del català, en comparació del castellà i el francès, explicables per la manca d'una oferta escolar en català i de català serioses.

— Unes ideologies lingüístiques poc positives envers la llengua catalana, sobretot en la població francesa però també en els castellanoparlants i fins i tot en alguns catalanoparlants.

— Una manca d'un ús generalitzat del català com a *lingua franca* intercomunitària en un país —l'únic— on el català és la llengua oficial.

— Una tendència a la interferència i contacte de llengües. La intensitat de contactes entre els diferents grups lingüístics principals —castellà, català i francès— dona lloc presumiblement a una freqüència alta d'interferències i canvis de codi en la parla quotidiana —especialment en la població catalanoparlant— l'abast de la qual no podem valorar encara.

L'afluència immigratòria recent esvaeix els trets de la societat andorrana tradicional —per tant també els de la seva llengua—. El repertori lingüístic andorrà actual, és a dir el conjunt de recursos lingüístics de què disposen els parlants de la comunitat (TUSÓN, 1985), s'ha alterat i mostra el quadre següent:

Català L1 català nord-occidental septentrional⁷

Cat. d'altres zones del nord-occidental
Cat. oriental central

Català L2 cat. après per immigració cast. 1 (de primera o segona generació)

Cat. après per la immigració francesa
Cat. après per la immigració gallega i portuguesa

Castellà L1 població d'origen immigrant (diferents orígens geogràfics)

Població ja nascuda a Andorra.

Castellà L2 Cast. après per andorrans

Cast. après per d'altres cat.1
Cast. après per franc.1
Cast. après per portuguesos

7. L1 i L2 es refereixen a la primera llengua i segona llengua apreses respectivament. L'ordre en l'aprenentatge d'una llengua, és clar, no implica necessàriament que aquesta llengua primera continuï essent la llengua principal o més habitual.

Portuguès L1

Francès L1

Francès L2 après pels cast.1 après pels cat.1

El català és la llengua oficial però no la més estesa en les relacions interpersonals més espontànies, al carrer ni la llengua del sistema escolar llevat de l'escola andorrana i de l'escola congregacional. És la llengua de la població autòctona⁸ i dels immigrants catalanoparlants, que coneixen alhora en la seva pràctica totalitat el castellà i en menor nombre també el francès. El català també és llengua apresada, en nivells molt diversos, per sectors immigrants de parla castellana, gallego-portuguesa i, molt menys sovint, de parla francesa.

El castellà, en canvi, com a llengua més difosa al carrer i com a llengua més usada en els mitjans àudio-visuals que arriben a Andorra, sembla que s'aprèn més sovint i en primer lloc en les relacions no institucionalitzades. Per tant, a més de ser la primera llengua de la majoria de la població espanyola de les Valls, és també llengua apresada tant pels catalanoparlants com pels altres grups lingüístics.

El francès gaudeix d'una oferta de mitjans de comunicació (moltes cadenes de televisió i ràdio franceses es reben a les Valls) i d'ensenyament molt prestigiosa, que li dona un poder d'atracció social important, que compensa la manca d'una immigració francòfona prou significativa numèricament. Hi ha per tant varietats de francès com a segona o tercera llengua, de parlants del castellà, català, portuguès o d'altres llengües.

El galleg i portuguès són ja numèricament la tercera llengua del Principat, pel que fa al nombre d'individus que declaren tenir-la com a primera llengua. Els seus parlants, relativament joves, dominen les franges més desfavorides de l'estructura social i laboral andorranes, aprenen el castellà i en menor grau el català i el francès. El seu escàs prestigi —i el que és gairebé el mateix, *l'escàs prestigi dels seus parlants a Andorra*— impedeixen que aquesta llengua sigui també apresada per alguns membres de la resta de grups lingüístics andorrans. Finalment caldria examinar fins a quin punt hi ha casos de canvis de codi (*codeswitchings*) entre aquestes quatre llengües principals del repertori lingüístic andorrà.

En aquest quadre no hem tingut en compte d'altres comunitats més petites ni les diferències sociolingüístiques significatives que hi ha entre les diferents parròquies i zones del Principat.⁹ En aquest repertori tampoc analitzem aspectes de l'intens contacte interdialectal català que es dona a Andorra. A les Valls hi ha una situació única en el conjunt del domini lingüístic de contacte de la varietat nord-occidental originària del territori, que té algun tret propis, i l'oriental que aporten bona part dels immigrants cat.1 de passaport espanyol. Hom podria estudiar doncs fenòmens d'anivellament i comparar-los amb els d'altres zones (RIERA 1992, 22-24).

8. Llengua principalment parlada a casa.

9. Dos exemples, tanmateix. En primer lloc la petita població de parla anglesa que viu a Andorra —el cinquè grup, en nombre, amb 726 individus registrats el 1989— es concentra en sectors d'edat molt avançada: es tracta sobretot de nuclis de jubilats, que deuen ser més impermeables al context lingüístic del país que no pas sectors de població més jove, dúctil i immersa en el món laboral, que s'han d'adaptar d'alguna manera a les necessitats lingüístiques que el mercat imposa. En segon lloc el repertori lingüístic dels 1.505 habitants del Pas de la Casa és ben singular, en comparació amb el que ocorre a la resta del territori, a causa de la composició interna de la seva població. El 1989 només el 4,9% dels que hi residien eren de nacionalitat andorrana (24% en el conjunt d'Andorra), un 39,9% de nacionalitat espanyola (54,7% a Andorra), un 35,8% de nacionalitat francesa (6,5% a Andorra) i un 14,8% de nacionalitat portuguesa (8,5% a Andorra).

2. METODOLOGIA

Les dades d'aquesta recerca provenen d'una enquesta quantitativa als estudiants de secundària d'Andorra, que es va distribuir durant els mesos de febrer i març de 1992 i de les respostes a una sèrie d'entrevistes semidirigides de final obert en un treball de camp fet el mes de desembre del mateix any. Un qüestionari de més de 200 preguntes respostes per 1.300 estudiants durant els mesos de febrer i gener de 1992 i les entrevistes a trenta joves el desembre de 1992 i el gener de 1993 constitueixen el corpus d'aquest treball.

L'enquesta quantitativa. Adreçarem el qüestionari als escolars de tots els centres de secundària d'Andorra amb l'ànim d'atènyer l'univers de l'estudiantat i no haver de recórrer a l'extracció de cap mostra. La ingent quantitat d'estudiants del Lycée Comtes de Foix i els inconvenients que comportava passar-hi els qüestionaris a totes les classes, però, ens portà a sortejar 14 grups-classe distribuïts proporcionalment pels diversos cursos o nivells docents. Aquesta disminució de subjectes ha estat ponderada en el càlcul final.

Per tal d'homogeneïtzar la població pel que fa a l'edat seleccionarem tots els estudiants des dels 13-14 fins als de disset anys. Mentre que en el sistema d'ensenyament francès, tots els estudiants d'aquestes edats es troben en secundària, en el sistema espanyol els estudiants de la mateixa edat es troben en 7è i 8è d'EGB, BUP i COU.

Les entrevistes semidirigides. Atès que, per raons de temps no podíem recollir dades de l'ús i ideologia lingüístics dels joves mitjançant períodes d'observació participativa, vam triar recollir entrevistes semidirigides de final obert (HAMMER i WILDAVSKY, 1989). Elaborarem els guions corresponents a partir dels proposats en entrevistes anteriors a joves de l'àrea metropolitana de Barcelona (CALSAMIGLIA *et al.*, 1985) i dels qüestionaris de LIX-FELD (1983a i b). Vam elaborar un guió que volia recollir dades bàsiques dels joves entrevistats (origen, nacionalitat, escolarització, lleure, treball, xarxes socials, perspectives de residència a Andorra, identitat social) per tal de poder relacionar-les amb els seus coneixements, usos i ideologies lingüístics.

Volíem sobretot valorar quines funcions discriminatòries —és a dir l'exigència del seu coneixement i/o ús per a l'accés a posicions socials— atribuien els joves a la llengua catalana a Andorra i quines expectatives d'ús percebien que podia arribar a tenir. En conjunt la presentació del qüestionari resseguia la trajectòria d'un embut. És començava amb qüestions obertes i s'acabava *tancant* l'horitzó temàtic mitjançant qüestions relacionades amb comportaments concrets. Vam evitar enunciats massa genèrics i es va donar prioritat a preguntes que afectessin la vida immediata del subjecte.¹⁰ També se'ls interrogà sobre les seves expectatives de futur i les seves percepcions d'identitat social. En aquest sector generacio-

10. Volíem evitar preguntes genèriques sobre comportaments no viscuts de primera mà pels joves entrevistats perquè sovint només proporcionen rasons de les idees establertes. En els punts 4.3 i 4.4 del guió de l'entrevista semidirigida, que no incloem en aquest article per raons d'espai, demanem opinions sobre experiències de la majoria dels joves: «Penses treure't el carnet de conduir aviat?» i «En quina llengua preferiries de fer l'examen de teòrica?». Aquests temes semblaven que afectaven directament la vida de molts dels joves entrevistats. L'hivern de 1991 es discuteix a la premsa andorrana sobre l'exigència de l'ús del català a les proves teòriques dels exàmens de conduir. El debat consegüent permetia observar fins a quin punt es considera legítim socialment exigir el català per a unes proves de control. Els empresaris de les escoles de conduir assenyalaven que no s'oposaven a l'ús del català sinó que defensaven que calia que hi hagués un període d'adaptació per als no andorrans durant el qual s'usés el castellà per a l'ensenyament, i argumentaven que els alumnes, fins i tot els catalans, s'estimaven més presentar-se a les proves en castellà (*Correu Andorrà*, 25-1-91). Aquí es manifestava la inseguretad lingüística de bona part dels mateixos andorrans autòctons a causa de la manca d'ensenyament en català.

En el debat de cartes al director sobre aquest tema traspuja la defensa del català adduint la força discriminatòria de l'oficialitat. En la carta al director següent s'argumenta, per exemple, que el català ha de ser llengua oficial a Andorra, com l'espanyol a Espanya: «A Espanya, un àrab i un portuguès, quan es relacionen, ho fan en espanyol, la terra que els acull. A Andorra, un filipí i un francès, han d'entendre's en català» (*Correu Andorrà*, 25-1-91). L'editorial del mateix dia del periòdic insistia en la mateixa línia d'exigència de coneixement de la llengua del país.

nal es concentren els joves afectats per les limitacions a l'accés a la nacionalitat andorrana, després de la legislació restrictiva de 1975.

A través de contactes personals, a manera de bola de neu, s'arribaren a entrevistar trenta-un estudiants de setze i disset anys distribuïts pel que fa a llengua familiar de la manera següent: quinze cat.1, dos bilingües familiars cat/cast., nou cast.1, un fran.1, dos port.1, un bilingüe familiar cast/port., i un bilingüe familiar fran/cast. Onze d'aquests nois i noies segueixen estudis a l'Institut Espanyol d'Andorra, vuit ho fan en centres religiosos (Sant Ermengol i Jané), deu ho fan al Lycée, i un treballa.

Pel que fa al context lingüístic interpel·lant —aquells missatges que van adreçats directament als joves i els estimulen a activar la competència en una llengua determinada (BASTARDAS, 1986)— i que es concreta en la xarxa social immediata dels amics més pròxims, la distribució lingüística és gairebé simètrica entre castellanoparlants i catalanoparlants: setze joves de xarxa social catalanoparlant, tretze joves de xarxa social castellanoparlant i dos joves de xarxa social castellano-portuguesa.

3. RESULTATS

«Me parece lógico que en Andorra el español desee sentirse español dado que tampoco se le da la posibilidad de que sea otra cosa.»

Immigrant cast.1 a Andorra, 1979 (LIXFELD, 1983a, 309)

«Si nunca voy a llegar a ser andorrana por años que esté en Andorra no me interesan los problemas de este país.»

Immigrant cast.1 a Andorra, 1979 (LIXFELD, 1983a, 321)

L'enquesta sociològica proporciona una mena de fotografia a gran escala, talment un immens retrat aeri del comportament, els usos i les ideologies dels subjectes de l'estudi. Per tal de copsar i seguir processos, especialment, en un sector d'identitats i percepcions tan dinàmics i fluids com el juvenil, convé doncs combinar dades diverses quantitatives i qualitatives per tal de recollir amb més validesa els comportaments declarats i les percepcions dels subjectes.

A continuació presentem els primers resultats d'aquesta investigació interrelacionant les dades quantitatives amb les provinents de les entrevistes semidirigides —sovint comparem les dades amb les provinents dels treballs anteriors de LIXFELD (1983a i b), Servei d'Assessorament Lingüístic (1990) i de GANYET (1992). En primer lloc descriurem el context demogràfic i social dels joves, en segon lloc els seus coneixements i usos lingüístics i, en tercer lloc les seves ideologies lingüístiques.

3.1. *El context demogràfic i social dels joves*

Prop del 62% dels estudiants andorrans ha nascut a Andorra, un 20% a la resta de zones de parla catalana de l'estat espanyol. No arriben al 6% els joves d'origen espanyol i els nascuts a França s'acosten a aquest percentatge. Mentre que la majoria d'aquests joves ha nascut a Andorra, la gran majoria dels seus pares ha nascut fora. Entre aquests estudiants de secundària hi ha joves que tot i haver nascut i ésser fills de residents a Andorra, no poden naturalitzar-se andorrans —es donaven casos de joves apàtrides a causa de la legislació de nacionalització andorrana restrictiva. Les pretensions d'andorranització dels joves contrasten amb aquests entrebancs (PORTA, 1993).

Tan sols entorn del 15% dels pares són andorrans de naixement. Més d'un terç és nas-

cut al País Valencià, Catalunya o Illes Balears, mentre que els provinents d'altres territoris de l'estat espanyol s'acosten al 40%. Això fa que només un 6% dels estudiants siguin fills d'ambdós pares autòctons andorrans, i un altre 12% i escaig siguin fills de parelles mixtes entre un/a andorrà/ana i un/a no andorrà/ana.

En aquests joves hi ha sovint sentiments de provisionalitat i de distanciament en la seva relació amb Andorra. L'origen immigratori tan majoritari de les xarxes socials d'aquests joves es manifesta en les seves expectatives de residir a Andorra en el futur. El 47% dels joves afirmen que no saben si continuaran vivint al país, entorn d'un 12% afirmen que no hi continuaran vivint i només un 41% dels joves assegura que espera continuar-hi vivint. En podem diferenciar algunes raons:

— *La migradesa geogràfica.* A les entrevistes els joves repetidament manifesten que les valls són «aclaparadores», limitades en les possibilitats de lleure i de desenvolupament personal que ofereixen. Els llocs de trobada per a molts joves es restringeixen sobretot a associacions esportives i a un nombre de discoteques que no supera els dits d'una mà: Satèl·lit, Àmbit, el Carrer i Baobab, per exemple. Aquesta percepció d'un món d'horitzons limitats ja apareixia a l'enquesta de LIXFELD (1983a, 325) en boca d'un immigrant francès: «*Mais quelqu'un qui est résident ici qui... commence à se connaître un peu, la société andorrane c'est affreuse parce que c'est exactement la mentalité d'un petit village*».

— *Les limitacions socials, educatives i professionals.* Els andorrans autòctons ocupen posicions més altes que els immigrants en l'estructura social andorrana. Diversos joves d'origen no autòcton manifesten un sentiment de distanciament per aquesta posició subalterna en la societat andorrana. L'informant 18 (cat.1., escola espanyola, passaport espanyol),¹¹ per exemple, respon: «Tu vius aquí però del país no decideixes res». D'altres parlen amb distanciament dels «*ricachones*», dels «fills de cònsol» d'Andorra, ironitzen sobre els grups de «*niños de papá*», és a dir els fills de les classes dirigents i propietàries del país, en contrast amb el «*currantes*», els qui treballen al sector de serveis, que serien discriminats laboralment. El 1979 un immigrant francès coincidia en aquesta imatge dels andorrans autòctons com a explotadors: «*L'Andorran la plupart du temps ne travaille pas mais fait travailler. Il y a très peu d'Andorrans qui travaillent*» (LIXFELD, 1983a, 330). D'altres critiquen la separació entre aquesta minoria amb més capitals econòmics i socials, i la resta de la població: «*estos quince [referint-se als andorrans autòctons] no hacen pueblo*».

Aquests joves descriuen una societat en què manquen canals associatius entre els diferents sectors, més enllà de les entitats esportives¹² o de les institucions escolars, ja fragmentades. Aquest dèficit de teixits i interseccions socials és esperable en una societat que té dificultats a assimilar i a acollir (habitatge, política cultural i lingüística), i en la qual han confluït molts immigrants en un període molt curt de temps. L'informant 1 (cat.1., escola religiosa, passaport espanyol) opina que «la gent va molt a la seva, van a treballar i després, a casa, dormir i ja està». Tampoc hi ha canals de participació política i sindical prou definits, en què hi hagi opcions ideològiques molt determinades més enllà d'interessos individuals o de grups:¹³ l'informant 9 (cat.1., escola religiosa, passaport espanyol) afirma: «No me n'entero de res. La política, que facin el que vulguin».

11. La informació entre els parèntesis resumeix les dades dels informants. En aquest cas l'informant és de primera llengua catalana, és alumne del sistema escolar espanyol i té passaport espanyol.

12. L'oferta d'instal·lacions, activitats i competicions esportives, tant a Andorra i per part de representants andorrans —aficionats o professionals— com a fora d'Andorra, podria fer créixer percepcions col·lectives de certs tipus de solidaritat (cf. la creació i l'èxit relatiu de l'equip Festina Andorra, representant andorrà a la Lliga ACB espanyola, *El País*, 23-XI-92).

13. El maig de 1990 Òscar Ribas, aleshores ja president del Govern andorrà —després fou elegit per al mateix càrrec en les primeres eleccions constitucionals del país— en unes declaracions al setmanari *El Temps* (21-V-1990, p. 17) declarava: «[...] A Andorra no tenim definicions polítiques concretes ni tampoc ideologies precises».

Aquesta manca de possibilitats d'intersecció social continuada i prou influent entre els diferents grups és més evident en el cas del grup de portuguesos. Aquest grup, com abans el gallec, ocupa les posicions socials més baixes i és repetidament considerat tant a les nostres entrevistes, com en algunes pintades dels carrers d'Andorra, un grup exclòs, el grup «*répoussoir*» 'de rebuig' amb relació a i en contra del qual es defineixen per exclusió els altres. L'informant 15 (port.1., escola espanyola, passaport portuguès) admet que «*te hacen pasar malos ratos*».

Aquesta manca de canals d'intersecció dels diferents grups comporta que no es creïn contextos interpellants en llengua catalana, i que els grups immigrants continuïn usant la llengua franca majoritària, el castellà.

— *La mateixa política restrictiva en l'admissió de nous ciutadans andorrans* i les mateixes arrels familiars allunyades del territori, els fan veure un horitzó vital molt probablement també allunyat d'Andorra. Aquesta perspectiva vital no centrada en Andorra els duu a relativitzar molt les necessitats de coneixement i d'ús de la llengua del país.

3.2. Coneixements i usos lingüístics

Informant 9 (cat.1., escola religiosa, passaport espanyol): «*Sí que l'oficial és el català, tot i que es parla lo que vols*».

Cap al quaranta per cent de joves té el català com a llengua familiar mentre que per l'ordre del 34% té el castellà. Només el 7% dels joves té el francès com a primera llengua, mentre que gairebé la meitat el domina en la lectura i escriptura.

Hi ha un percentatge més elevat d'estudiants que han après abans a parlar, llegir i escriure en castellà, que no pas en català. El català sovint no és res més que una *maria* en l'ensenyament reglat, sobretot en el sistema escolar francès. La qualitat i seguretat en l'ús de la llengua catalana són doncs forçosament escasses: joves acabats de sortir de l'ensenyament es veuen obligats a matricular-se en cursos de català per a adults per assolir-ne un nivell digne. Tanmateix prop del 94% dels joves han omplert les respostes obertes del qüestionari en català.

Aquesta major competència en castellà explica que per a més d'un terç dels subjectes, sigui més còmode fer lectures escolars, veure pel·lícules o escoltar discos en castellà, mentre que l'índex dels qui s'estimen més fer aquestes activitats en català se situa per sota del 20%. Per a un altre terç d'estudiants és indiferent la tria d'una llengua o l'altra, mentre la preferència pel francès és clarament marginal. Aquest sentiment d'inseguretat lingüística en català explica també que gairebé la meitat de subjectes (un 47%) s'estimi més fer els exàmens en castellà, al costat d'un de cada quatre que prefereix de fer-los en català.

El castellà és doncs la llengua més coneguda per tots els grups. No hi ha una necessitat clara d'ús del català. L'informant 15 (port.1., escola espanyola, passaport portuguès) descriu així aquesta funcionalitat més gran del castellà en les relacions intergrupals: «*Yo creo que el catalán es el principal en Andorra, pero para las tiendas el castellano ya sirve*». El mateix jove port.1 afegia: «*El español [es más útil] porque el catalán sólo lo hablan los andorranos o los que son de Catalunya o algo así. Los españoles hablan todos en español*». El castellà doncs exerceix de llengua pivot entre els diferents grups. La tria del castellà en la majoria de relacions intergrupals, si més no informals i comercials, és un comportament automatitzat que es continua reproduint. Aquesta vitalitat etnolingüística reduïda del català ve facilitada per l'escassa informació que tenen els immigrants sobre la seva extensió i abast.

3.3. Ideologies

Al costat d'aquests coneixements i usos majoritaris del castellà, la percepció sobre la utilitat més gran d'una llengua a Andorra és més favorable a la llengua catalana. Gairebé dos terços dels subjectes creu que la llengua que els és més útil a Andorra és el català mentre que per a un terç aquesta és el castellà. Hi ha doncs una percepció positiva sobre la funció discriminadora del català. Els estudiants són conscients que és la llengua oficial (un 97% afirma que el català és la llengua oficial) i un 83% considera que una persona que resideixi habitualment a Andorra hauria de saber parlar-lo. El reconeixement d'un estat independent, bé que feble i de dimensions minúscules, que disposa d'una llengua pròpia facilita l'acceptació d'aquesta exigència del català. En demanar-los si era correcte que el govern andorrà exigís que les proves teòriques per a l'obtenció del carnet de conduir fossin en català, no trobem refusos. A l'entrevista 2, una jove cast.1., ja nascuda a Andorra admet com a normal l'equació «un estat, una llengua». «*Hombre, igual que si vas al Gobierno y te hablan en catalán, eso es otra cosa de Andorra, vamos... Por ejemplo en el esbart, me hablan en catalán, claro, es cosa de Andorra, también lo veo normal, porque no pone "Escuela de conducir española", es una cosa de aquí de Andorra, y lo veo bien*». De la mateixa manera la jove nega cap possibilitat que el català sigui usat a l'Institut Espanyol d'Andorra on estudia: «*No, [el català no hauria d'usar-se a l'Institut Espanyol], porque es un instituto que lo paga el gobierno español. El instituto es "Instituto de Bachillerato Español". Yo no creo que se deba de hablar el catalán en las otras clases*».

Un jove immigrant d'origen xilè, cast.1., estudiant al Lycée, descriu l'ús intercomunitari del castellà i l'acceptació de l'exigència del català a causa de la seva oficialitat.

Informant 230 (cast.1., escola espanyola, passaport xilè)

RP: «Amb els companys parreu de la qüestió de la llengua?»

R: «*Sí, bueno, muy pocas veces, porque, o sea, no lo tenemos en cuenta. Ellos hablan en catalán entre ellos y conmigo en español. Y no me siento como si estuviera retraído porque lo comprendo. Y es tanta la costumbre entre ellos de hablar catalán, que mira, no hay problema.*»

RP: «Creus que pel fet de viure a Andorra, tothom hauria de saber parlar català?»

R: (pausa) «*Hombre, es que es difícil aquí. En Andorra, como hay tanta, tanta variedad de lenguas, o sea de extranjeros, no, y acabamos que andorranos es una mínima proporción, no. Como que es la lengua oficial es como si fueras a España y dijeras "Yo soy francés y no hablo español". Tienes que hablarlo porque es la lengua oficial. Bueno, al menos entenderlo. Yo creo que sí, al menos entenderlo. Al menos, intentarlo. Porque si dices "no, no. Yo soy de fuera". Tienes que adaptarte al país, no, también. Pero que el país se adapte a ti, digo yo, de alguna manera.*»

Una immigrant portuguesa creu que és necessari el català al mercat laboral, però que és prescindible el seu ús en les relacions interpersonals:

Informant 16 (port.1., escola espanyola, passaport portuguès).

RP: «*¿Te parecen necesarias estas clases [les de català al Lycée]? ¿O en español ya te puedes mover aquí?*»

S: «*No sé, eso depende para qué sea, yo creo que para la calle el español va pero para un trabajo te exigen casi siempre el catalán. Porque yo me acuerdo que el año pasado fui a una tienda de sports a pedir trabajo y me dijeron si sabía hablar catalán. Dije que no y me dijeron que era imprescindible saber hablar catalán para ese trabajo.*»

La mateixa jove, que no se sent discriminada per raons lingüístiques —és capaç d'usar el català, si convé—, sí que se sent discriminada en el món laboral en la relació i competència professionals amb els andorrans:

RP: «*Aquí en Andorra, ¿crees que tienen privilegios los andorranos?*»

C: «*Sí, muchos. Ya cuando se busca trabajo, antes ponía ya obligado, bueno, que sea de nacionalidad andorrana, pero como hay tan pocos, hay tan pocos andorranos, ya ponen "preferencia nacionalidad andorrana", que es cosa del país, del gobierno y tal.*»

EBF: «*Y entre los amigos, la gente con la que vas, ¿notas distancia con la gente de aquí?, ¿te tratan distinto porque seas de fuera?*»

C: «*No, bueno, esto no. Para nada. Bueno, yo me siento andorrana, no tengo el pasaporte pero he nacido aquí, me he criado aquí, es donde estoy viviendo, es el país que me está dando de comer. No me siento que yo sea española, me siento andorrana y como siempre he vivido con la misma gente aunque hay andorranos dentro del grupo no nos diferenciamos por nacionalidades.*»

La vitalitat etnolingüística subjectiva del català, és a dir la percepció del seu estatus demogràfic, social i econòmic i de les seves expectatives de futur en comparació d'altres grups (VILADOT 1993), en aquests joves és doncs limitada. Sembla que el català és útil per a «*lo de aquí*», però aquest «*aquí*», el context andorrà, els sembla que és molt restringit i secundari i, sobretot, no comporta un major ús del català en les interaccions més espontànies. Un subjecte cast.1. del Lycée Comtes de Foix manifesta aquesta percepció de mínima utilitat del català:

Informant 6 (cast.1., escola francesa, passaport espanyol)

RP: «*Creus que pel fet de viure a Andorra tothom ha de saber parlar català?*»

G: «*No, si fos una llengua més important, potser, però...[...]*»

RP: «*Consideres justa aquesta actitud d'exigir que els exàmens de conduir siguin en català?*»

G: «*No, perquè és una tonteria; per saber català no hi tens res guanyat.*»

RP: «*Encara que el cap digui que com és la llengua oficial d'Andorra tothom l'ha de saber.*»

G: «*Home, és lo que ha dit ell, si fos algo d'escriure en català, encara, si no, no [...] Està molt bé [que ensenyin dues hores al Lycée] perquè és la llengua oficial d'Andorra però és molt pesat. Però ara el català de què et serveix? Bueno, potser si trobes estudis aquí sí, però si vas a Saragossa o a Sevilla, de què et serveix el català?... I també cal saber la història d'Andorra, ja veus!*»

Especialment en el sistema escolar francès, es difon una ideologia lingüística no favorable a la llengua catalana. Els joves de l'escola congregacional, en canvi, on el català és llengua d'ensenyament, tenen més sovint actituds de lleialtat explícita a favor de la llengua catalana:

Informant 9 (cat.1., escola congregacional, passaport andorrà)

«*Home, sempre ha estat català aquest país! I la llengua oficial hauria de ser sempre el català, encara que no es parli al carrer*». El mateix informant afegeix: «*L'oficial és el català tot i que es parla lo que vols.*»

Apareix doncs una consciència clara que el castellà és majoritari en les relacions interpersonals. Un jove port.1., ja instal·lat a Andorra, descriu també aquest ús del castellà en les relacions interpersonals i intergrupals, per raons de funcionalitat.

Informant 16 (port.1., escola espanyola, passaport portuguès)

RP: *«¿Crees que todo el mundo por el hecho de estar en Andorra debería saber y entender el catalán?»*

R: *«Deberían, pero claro como ellos pueden hablar igualmente en español porque la gente los va a entender, pues piensan “para qué me voy a matar estudiando una lengua si con ésta me entienden”»*

Davant de preguntes genèriques sobre quina llengua predominarà en el futur a Andorra, més del 70% dels joves enquestats afirma que serà el català. L'exigència del català en el sector laboral sembla pesar molt en les percepcions d'aquests joves, que o ja treballen alhora que estudien o treballaran ben aviat. Un 83% creu que té més oportunitats laborals el qui sap parlar català.

En l'enquesta quantitativa, un 58% dels joves afirmen sentir-se andorrans per sobre de tot, un 13% espanyols, un 11% catalans i prop d'un 5% francesos.

CONCLUSIONS

Les dades quantitatives i qualitatives sobre els contextos, coneixements, usos i ideologies lingüístics dels joves d'Andorra del febrer de 1992 a gener de 1993 permeten apuntar les conclusions següents:

— La majoria de joves, d'origen immigrant bé que ja nascuts a Andorra, mostren sentiments de provisionalitat i distanciament envers la societat andorrana en què s'han socialitzat. Abocats ben aviat al món del treball, amb uns espais de lleure limitats atesa la migrada del país, i mancats d'espais associatius que proporcionin canals d'intersecció duradors amb la població autòctona, minoritària, un nombre important de joves tenen expectatives insegures de residència o estudis futurs a Andorra —expectatives incertes d'integració social al país.

— El català és la primera llengua d'un 40% d'aquests joves, el castellà d'un 34% i el portuguès d'un 7%. La major extensió del coneixement del castellà en totes les comunitats i les normes d'ús que li són favorables expliquen que aquesta llengua funcioni com a llengua franca o llengua pivot intergrupar en les relacions espontànies. El domini escrit del català, bé que creixent, encara és molt menor que el del castellà, a causa de l'absència regular de la llengua catalana en la majoria dels sistemes d'ensenyament, a excepció de l'escola andorrana en procés de consolidació i de les escoles congregacionals.

La vitalitat etnolingüística subjectiva del català és doncs encara força limitada en els joves de les Valls, tot i el seu caràcter de llengua oficial reconeguda arreu pels residents a Andorra.

En el context sociolingüístic europeu actual, en què són impossibles els models de societat compacta ni culturalment ni lingüísticament, Andorra pot oferir un exemple de polítiques adreçades a la continuïtat i el renovellament dels valors d'identitat i creativitat de la llengua pròpia i històrica, la catalana, que permetin que la facin seva efectivament els joves andorrans, sigui quin sigui el seu origen. El coneixement i ús hegemònics interns del català han d'anar acompanyats del coneixement i ús d'altres llengües estrangeres. Andorra, molt dependent de l'exterior, ni pot desaprofitar els recursos lingüístics dels seus immigrants, ni pot deixar de ser competitiva lingüísticament. Esdevé doncs necessari alhora l'establiment de prioritats en la consecució d'espais socials amb usos lingüístics exclusius per a la llengua del país que n'assegurin l'hegemonia i una política de plurilingüïtzació, de la població andorrana.

BIBLIOGRAFIA

- BASTARDAS, A. (1986), *Llengua i immigració. La segona generació immigrant a la Catalunya no metropolitana*, Ed. de la Magrana, Barcelona.
- BOIX, E. H. (1993), *Triar no és trair. Llengua i identitat en els joves de Barcelona*, ed. 62, Barcelona.
- BOURDIEU, P. (1979), *La distinction*, Ed. du Seuil, París.
- BOURDIEU, P., i VACQUANT, L. (1994), *Per a una sociologia reflexiva*, Herder, Barcelona (or. francès (1992)).
- CALSAMIGLIA, H., et al. (1985), *El català i els estudiants no catalanoparlants de la promoció 1983-1986 de l'Escola de Mestres Sant Cugat, primera fase (1983-1984)*, Escola de Mestres San Cugat, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- CALVO, R., MARTÍNEZ, G., i GASCH, N. (1990), *Recull estadístic general de la població. Andorra 90. Anàlisi de les dades del Cens General de la Població d'Andorra de juliol de 1989*, Conselleria de Treball i Benestar Social, Govern d'Andorra.
- CARDÚS, S., i ESTRUCH, J. (1984), *Les enquestes de la joventut*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- FARRÀS, J., et al. (1993), *Els joves de Sabadell. L'ús del català entre els joves de Sabadell. Coneixement, ús i actituds dels estudiants de secundària*. Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- FEIXA, C. (1993), *La joventut com a metàfora. Sobre les cultures juvenils*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- FISHMAN, J. A. (1991), *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*, Multilingual Matters, Clevedon.
- GANYET, R., «La política lingüística a Andorra», a I. MARTÍ (coordinador), *La llengua als països catalans*, Fundació Jaume Bofill, Barcelona, 87-89, 96-97, 99, 101-102 i 108.
- HAMMER, D., i WILDAVSKY, A. (1990), «La entrevista semi-estructurada de final abierto. Aproximación a una guía operativa», *Historia y fuente oral* 4, 23-57.
- LIXFELD, V. (1983a), *Die Sprachen Andorras. Beziehungen zwischen linguistischen und sozialen strukturen in einem multiethnischen Staat*, tesi doctoral, Ruhr-Universität Bochum (N'existeix una versió catalana no publicada: *Les llengües d'Andorra. Les relacions entre les estructures socials i les lingüístiques en un estat multiètnic*).
- (1983b), «Alguns resultats d'una enquesta sociolingüística a les Valls d'Andorra», *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, Barcelona, 231-240.
- LOZANO, J. M. (1991), *De què parlem quan parlem dels joves? Acabar amb l'obsessió juvenil*, Cristianisme i Justícia, Barcelona.
- NEGRE, P., i DURAN, J. (1979), *L'enquesta als joves d'Andorra*, Comú d'Andorra la Vella.
- NOTÓ, P., i PANYELLA, M. (1982), «'Andorra 80': una recerca psico-sociolingüística», *Treballs de Sociolingüística Catalana* 4, 89-96.
- NOTÓ, P. (1983), *La identitat andorrana. Una recerca psico-sociològica*, Tesi de Doctorat, Departament de Psico-sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PORTA, R. (1993), *Andorra, hipermercant lingüístic*, Treball de curs no publicat, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PUIG, G. (1987), «Reflexions sobre llengua i identitat», *Treballs de Sociolingüística Catalana* 7, 31-49.
- Recull Estadístic General de la Població d'Andorra*, Govern Andorrà, 1989.
- RIERA, M. (1992), *La llengua catalana a Andorra. Estudi dialectològic dels parlars rurals*, Institut d'Estudis Andorrans. Centre de Barcelona, Barcelona.

- Servei d'Assessorament Lingüístic (1990), «L'ús del català», *Avui*. Suplement de 30 de novembre de 1990.
- STANCLIFF, M. W. (1966), *Cultural and Ecological Aspects of Marriage, Succession, and Migration in a Peasant Community in the Catalan Pyrenées*, tesi doctoral, Columbia University.
- TAPINOS, G. (10 de desembre de 1987), «Rapport sur l'immigration en Andorre. Diagnostic et perspectives», Informe no publicat encarregat pel cap de Govern d'Andorra.
- VALLVERDÚ, F. (1993), «Sobre el capgirament de la substitució lingüística. Un suggestiu estudi de Joshua A. Fishman», *Treballs de Sociolingüística Catalana* 11, 17-18.
- VILADOT, M. A. (1993), *Identitat i vitalitat lingüística dels catalans*, Columna, Barcelona.
- WOOLARD, K. (1985), «Language Variation and Cultural Hegemony: Toward an Integration of Sociolinguistic and Social Theory», *American Ethnologist* 12, 4, 738-748.